

פְּשֻטָּה

ט

גליון לך-לך
תשע"ט

פְּשֻטוֹת הַמִּתְחַדְשִׁים בַּמִּקְרָא, בַּאֲגָדָה וּבַעֲבוּדַת ה'
מִתּוֹרָתוֹ שֶׁל הַגָּאוֹן רַבִּי דָּוִד לֵיבֵל שְׁלִיט"א

הַגֵּר וְיִשְׁמַעֵאל - בְּעִינֵי אַבְרָהָם וּבְעִינֵי שְׂרָה

הַרְקֵעַ הוּא הַהִבְטָחָה שְׁנִיתָנָה בְּכִרִית בֵּין הַבְּתָרִים, כְּמָה פְּסוּקִים קוֹדֵם לָכֵן, 'כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִירָשׁ'. כַּעַת אַבְרָם מִצְפֶּה לָבֶן, וְשָׂרָי לֹא יֹלְדָה לוֹ.

(ב) וַתֹּאמֶר שָׂרָי אֶל אַבְרָם הִנֵּה נָא עֲצָרְנִי ה' מִלְּדַת בּוֹא נָא אֶל שְׂפַחְתִּי אוֹלִי אַבְנָה מִמֶּנָּה, וְיִשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי.

שָׂרָי חוֹשֶׁשֶׁת שֶׁהִיִּיעוֹד הַגָּדוֹל הַמּוֹבְטָח לְאַבְרָם, יֵצֵא לְפֹעֵל לֹא דֹרְכָה. הִיא מִבְקֶשֶׁת כֵּן לְקַחַת בֶּן חֶלֶק. 'אוֹלִי אַבְנָה מִמֶּנָּה' – פִּירוּשׁוֹ שֶׁשָׂרָי תִּבְנֶה מִהַגֵּר. כְּלוּמָר, הַיֵּלֶד שִׁיּוּלֵד לַהַגֵּר יִיקָרָא עַל שְׁמָהּ שֶׁל שָׂרָי וְכֵן הִיא כֵּן תִּקַּח חֶלֶק בִּיִּיעוֹד. הָאִפְשָׁרוֹת לַהֲתַעֲלֵם מֵאִמּוֹ הַבִּיּוֹלוֹגִית שֶׁל הַיֵּלֶד נּוֹבַעַת מִכֵּן שֶׁהִיא שְׂפַחָה, אֵךְ זֶה דּוֹרֵשׁ גַּם שֶׁשָׂרָי הִיא זֹו שֶׁתִּגְדֵּל אוֹתוֹ, הִיא זֹו שֶׁתַּחֲנֹךְ אוֹתוֹ, הוּא יִהְיֶה יֹלְדָה שְׁלָהּ. הַשְּׂפַחָה מִשְׁמַשֶּׁת כַּאֲן כִּלִּי הַיֹּלְדָה בַּעֲלָמָא.

(ג) וַתִּקַּח שָׂרָי אֶת אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית מִקֶּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשִׁבְתֵּי אַבְרָם בָּאֶרֶץ כְּנָעַן

שָׂרָי נּוֹתֶנֶת לְאַבְרָם אֶת הַגֵּר לְהִיכְנוּת מִמֶּנָּה. הַגֵּר מְזוֹלְזָל בִּהּ. שָׂרָי כּוֹעֶסֶת עַל אַבְרָם, מַעֲנָה אֶת הַגֵּר וְגוֹרֶמֶת לְבִרְיַחְתָּהּ. בְּדֶרֶךְ פּוֹגֶשֶׁת הַגֵּר מִלֶּאֱךָ הַמּוֹרָה לָהּ לָשׁוּב וּלְהַתְעַנּוֹת תַּחַת יָדֵי גְבִירָתָהּ וּמִבְטִיחַ לָהּ צִאֲצָאִים רַבִּים מִבְּנֶהּ.

מָה פֶּשֶׁר הַמַּעֲשֶׂה? מִדּוּעַ שָׂרָי מַעֲנָה אוֹתָהּ? מִדּוּעַ תְּבִיעֶתָה מוֹפְנִית לְאַבְרָם? לְמָה הַמִּלְאָךְ מוֹרָה לָהּ לָשׁוּב אֶל גְּבִרְתָּהּ 'וְהַתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ', הֲאֵם יֵשׁ מִטְרָה בְּעִינֵי הַזֶּה? וּבְכֻלָּל, הָעִינִי - שְׁלִילִי אוֹ חִיּוּבִי? הֲרֵי הַמִּלְאָךְ אוֹמֵר: 'כִּי שָׁמַע ה' אֶל עֲנִיִּיךְ', הוּא אוֹמֵר שְׁזֶה לֹא טוֹב, אִזּוֹ מִדּוּעַ לָשׁוּב וּלְהַתְעַנּוֹת? וּמִדּוּעַ אַבְרָם מִסְכִּים לָכֵךְ? וְעוֹד קֶשֶׁה: אִם ה' שָׁמַע אֶל עוֹנִיָּהּ, אֵיךְ הוּא מְשִׁיב אוֹתָהּ לְעִינֵי? הַשְּׁאֵלוֹת הֵן רַבּוֹת. נִתְחִיל לְבַאֵר אֶת הַפְּסוּקִים שֶׁבִּפְרָק טז, לְפִי הַסֵּדֶר.

חֲשֵׁשָׁה שֶׁל שָׂרָי

(א) וְשָׂרָי אֶת אַבְרָם לֹא יֹלְדָה לוֹ וְלֹה שְׂפַחָה מִצְרִית וְשְׁמָהּ הַגֵּר.

טענת שרי

(ה) ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך
אנכי נתתי שפחתי בחיקך ותרא
כי הרתה ואקל בעיניה ישפט ה'
ביני וביניך:

הטענה של שרי מכוונת נגד אברם. לא זלזלה של הגר מפריע לה. אלא היא חוששת שהתעלמותו של אברם מעליית מעמדה של הגר נובע מכך שהוא עצמו אינו בטוח כי היא רק בונה את שרי. 'חמסי עליך' – משום שאני נתתי שפחתי בחיקך. אני זו שעשיתי זאת. אני יולדת אתך ילד ולשם כך אני משתמשת בשפחתי. היא אינה אלא שפחה. ישפוט ה' ביני ובינך – על כך שאתה מעלה בדעתך אפשרות לראות בהגר את אמו של הילד הנולד. ניתן לדייק זאת מכך שבכל הפרשה מודגש שהגר היא שפחה, מלבד בפסוק ד' 'ויבא אל הגר'. אברם מצידו בא אל הגר לא כשפחה. הוא אינו משוכנע שלא היא תהיה אם ילדו.

(ו) ויאמר אברם אל שרי הנה
שפחתך בידך עשי לה טוב בעיניך

אברם עדיין אינו נוקט עמדה. אך הוא מסכים למסור את ההחלטה לשרי. הוא עצמו לא יודע מה הנכון. הוא הולך בעקבות שרי. כמו שה' עתיד לצוותו בענין שילוח הגר וישמעאל.

העינוי והבריחה

... ותענה שרי

אין הכרח לומר שהיא עינתה אותה בעינויים קשים. זה גם יהיה לא נכון לחשוב כך על שרי. 'ותענה' – צריך להתפרש בהקשר בו הפרשה עוסקת והיא עוסקת בענין המעמדות. שרי מתחילה להדגיש בצורה ברורה את היות הגר שפחה. היא מבקשת דברים. היא מכריחה אותה לבצעם. וכעת, כשאברם מסכים לכל מה שעושה שרי, כבר אין הגר יכולה לתלות תקווה בנקודת מבטו של אברהם על הסיפור. כעת מה שקובע הוא איך שרי מסתכלת על הסיפור. ושרי רואה בה

'הגר המצרית'. ההדגשה על "מצריותה" חוזרת בפסוק א ופסוק ג. נתייחס לכך בהמשך.

'מקץ עשר שנים'. מדוע פרק הזמן הזה, ממנו חז"ל למדו כמה יש להמתין לראות בנים מאשה, קשור כאן ל'שבת אברם בארץ כנען'? הרי הוא נשוי לה עוד לפני בואו לכנען. התשובה היא שעברו עשר שנים מההבטחה לאברם 'ואעשך לגוי גדול'. כעבור פרק זמן זה רואה שרי צורך לדאוג לכך שהייעוד התקיים באופן שהיא תטול בה חלק.

... ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה.

ברור שאברם הוא 'אישה'. מה ההדגשה? כשרחל ולאה נותנות את בלהה וזלפה זה כתוב באופן סתמי. אלא שכאן דרוכה שרי לשמר את יחסו של אברם אליה כאישה. זו כל מטרתה.

עמדת הגר

(ד) ויבא אל הגר ותהר ותרא כי
הרתה ותקל גברתה בעיניה:

הגר לא רואה את הסיפור עין בעין עם שרי. היא הרה, ובאופן טבעי היא רואה בהריונה פרי שלה. היא רוצה להיות אמא של הילד. היא לא מוכנה לשעבוד הקשה המבקש ליטול ממנה את שם אמהותה על הילד שלה.

מלבד זאת, הגר רואה אפשרות סבירה שהיא נהפכת להיות אשת אברם והמוציאה לפועל את ייעודיו הגדולים. היא אינה אשה פשוטה. היא רואה ארבע מראות אלוקים ואיננה חוששת שתמות כמו מנוח. היא רגילה בכך מבית אברהם, כמו שהסבירו חז"ל.

'ותקל גבירתה בעיניה'. אין הכרח שמדובר בזלזול מיוחד. הכוונה היא שהמעמדות כבר לא ברורים וחדים כמו קודם. הריונה חשוב מאד לבית אברם. יש התרגשות גדולה סביבו. היא כבר לא השפחה חסרת המשמעות.

שפחה שלא תהיה אמו של הילד הנולד, והיא מדגישה להגר, ככל האפשר, את מעמדה זה. זהו העינוי.

... ותברח מפניה

הגר לא יכולה לשאת זאת. מאיגרא רמא - ממחשבות על אפשרות להיהפך לגבירה, להיות אשת אברם - הורידה אותה שרי חזרה לבירא עמיקתא. כעת ברור לה שהיא הולכת לקשה שבשעבודי השפחות, להיות מולידת בנים לגבירתה.

מפגש המלאך עם הגר

(ז) וימצאה מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור:

המלאך פוגש אותה על העין בדרך שור. מה זה מוסיף לסיפור? למה מציינת התורה אבן דרך זו? מדבר שור הוא המדבר שבין מצרים לארץ ישראל. הנקודה הכי דרומית בארץ לפני המדבר, היא קדש. קדש זו מוזכרת תיכף 'הנה בין קדש ובין ברד'. כלומר, המלאך פוגש אותה על נקודת הגבול האחרונה לפני מצרים. מכאן שהגר מבקשת לברוח חזרה למצרים. מקור מחצבתה. היא חשה שאין לה מה לחפש יותר בבית אברם ושרי. המלאך מוצא אותה שם ועוצר אותה.

(ח) ויאמר: הגר שפחת שרי! אי מזה באת ואנה תלכי

'הגר שפחת שרי'. המלאך שם את האצבע מיד על הסוגיא הבוערת. הוא יודע שהיא בורחת כי היא אינה רוצה להיות שפחת שרי. שאלתו 'אי מזה באת ואנה תלכי' ארוכה מדי מכדי לפרשה כבירור טכני. כוונת שאלתו היא: מה קרה לך? תחשבי איזה מקום את עוזבת - ביתו של אברם - ולטובת מי, למצרים? למקום שטוף הזימה, המתועב? האם זה שווה את זה?

... ותאמר מפני שרי גברתי אנכי ברחת

הגר, גם אם היא מוכנה לקבל את התוכחה ולא לשוב למצרים, אינה מוכנה לחזור לשרי גברתה. היא תשמח לשוב לביתו של אברם אך שהילד יתייחס אליה.

מפני 'גבירותה' של שרי היא בורחת. היא לא מוכנה לשוב לאברם. (גם כאן רואים שאין מדובר בעינוי נורא, אחרת הייתה הגר אומרת: 'מפני העינוי'. העינוי הוא הא גופא שיש לה 'גבירה' המתעקשת לקחת את הריונה).

(ט) ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה:

צריך להבין מה ההצעה שהוא מציע לה? למה שהיא תשוב להתענות? איך המלאך רואה את העינוי? לשם כך נמשיך כמה פסוקים קדימה.

(י) ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב:

כלומר, אל תחששי שחזרתך אל השעבוד תחזיר אותך למצב השפחה ושום זרע שיצא ממך לא יתייחס אלייך. אין זה כך. 'הרבה ארבה את זרעך'. יהיה לך זרע שיתייחס אלייך. זרע רב ומשמעותי שלא ייספר מרוב. זרע שלא יתייחס אל הגבירה.

(יא) ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל

זו תוספת חשובה. הילד הזה שממנו את הרה עכשיו, את 'יולדת' אותו. הוא שלך. את קוראת את שמו.

... כי שמע ה' אל עניך.

ה' שמע את צעקתך מן העינוי. ה' מסכים שלידתך לא תהיה רק בנייתה של שרי. אמנם זה מה שהיה ראוי להיות מתחילה, אך ה' שמע אל עניך וזה מה שגרם לשינוי המצב.

תפיסתה החדשה של הגר

איך להבין עכשיו את הוראת המלאך להגר לשוב אל גבירתה ולהתענות תחת ידיה? הגר מבינה את ההוראה כך: מהותו של ישמעאל הוא פרי העינוי של הגר תחת ידי שרי. זו ההצדקה שלה ללדת אותו ולייחסו אליה.

ומי אמו של הילד הזה? הגר. גם אם היה צד בהתחלה, ששרי תבנה מהגר, כעת הוכרע שהילד הוא של הגר, היא זו שילדה לו את הילד.

כך מבינים אברם והגר את דברי המלאך. ה' שמע אל עניה של הגר ובעקבות כך היא הופכת להיות אשת אברם. היא זו שהולכת לקיים עמו את הייעוד הגדול.

ואכן, אברם מבטא זאת כמה וכמה פעמים. הן באמירה 'לו ישמעאל יחיה לפניך' כאשר ה' מבשר לו על לידת יצחק. כשה' מסכים עם דרישת שרי לגרש את ישמעאל עושה זאת אברהם ככפוי. הוא 'שומע בקולה'. אך מצידו 'וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו'. גם כשה' מצווה קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת – אומר אברהם: שניהם בני, שניהם יחידים לאמם, את שניהם אני אוהב. כך מתארים חז"ל. כוונתם לומר שאברם אינו מקבל באופן מלא את עדיפותו של יצחק על ישמעאל.

עמדתה של שרי

אך שרי רואה זאת אחרת לגמרי. כמסופר בפרשה הבאה:

ותרא שרה את בן הגר המצרית
אשר ילדה לאברהם מצחק: ותאמר
לאברהם גרש האמה הזאת ואת
בנה כי לא יירש בן האמה הזאת
עם בני עס יצחק (בראשית כא, ט-י)

שרי מבינה כי גם אם ה' שמע אל עניה של הגר ולא הסכים שהיא תיבנה על ידה הגר, אין פירושו של דבר שהגר הופכת להיות האשה הנבחרת להקים את זרע אברהם. לא. אלא יש את 'בן האמה' ואת 'בן הגבירה'.

כשהמלאך אומר להגר 'שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה', מבינה שרי שהכוונה היא שה' מסכים לבקשת הגר ולייחוס ישמעאל אליה בתנאי גמור שהיא תשאר מעונה תחת ידי שרי, שהיא תראה עצמה כאמה, ואת בנה כ'בן האמה'.

ללא ספק, יש בזה גם תיקון להגר. הגר היא מצרית. המצרים שטופי זמה ומתועבים. אברם צריך להסתר את אשתו לפני בואו אליהם. ה' אומר 'כמעשה ארץ מצרים לא תעשו'. הזימה קרויה בהיבט מסוים שלה 'חסד' – שפיעה חסרת מעצורים. אדם שאוהב את כולם, ואת עצמו, ואין לו ולרצונותיו שום גבול. אין להגר זכות ללדת בן לאברם בתורת הגר המצרית, רק בתור שפחת שרי, כמי שהתחנכה בבית בו החסד מתוקן – היא זכאית לכך. לכן, מבינה הגר, עליה לשוב אל שרי ולהשתעבד תחתיה. השעבוד הזה, הוא ההצדקה שלה בסופו של יום ללדת את ישמעאל ולייחס אותו אליה. הן מצד שמיעת ה' את קול ענייה, והן מצד חינוכה ותיקונה כשפחת שרי המתחנכת על ידה.

(יב) והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל פני כל אחיו ישכון:

בעלי הפשט פירוש פסוק זה באופן חיובי. פרא אדם – אדם חופשי (אבן עזרא). ידו בכל ויד כל בו – מעורה בחברה. ועל פני כל אחיו ישכון – מכובד אצל כולם. כלומר, למרות שאת הולכת להשתעבד, זה לא יפגע במעמדו של ילדך. זה לא ישאיר בו סימנים. הוא יהיה אדם חופשי, לא עבד משוחרר בזוי. הוא יהיה מעורה ומכובד. את הולכת רק לתיקון.

(טו) ותלד הגר לאברם בן ויקרא אברם שם בנו אשר ילדה הגר ישמעאל:

'ותלד הגר'. השינוי הוא דרמטי. היא כבר לא נקראת שפחה. כבר לא כתוב 'מצרית'. היא נקראת בשמה שלה. מלבד זאת מדגיש הפסוק 'ותלד הגר לאברם'. היא זו שיוולדת לאברם. לא שרי. והפסוק שונה זאת שוב: 'שם בנו אשר ילדה הגר'. וכן בפסוק הבא:

(טז) ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל לאברם:

אברם בן שמונים ושש. לשם מה מציינים את גילו? לומר לך, אברם כבר זקן. הוא לא חושב שיהיה לו עוד ילד משרי. אם ה' הבטיח לו ילד, כנראה שזה הילד.

לאברהם, וזוהי קטורה הנזכרת שם מיד אחר כך כאשר
אשר לוקח אברהם. חז"ל לומדים זאת מהמילים 'באר
לחי ראי' שכן זהו שם העין אליו ברחה הגר כששרי
עינתה אותה. מה כוונתם לומר? מדוע אברהם מחזיר
את הגר?

וה' מסכים עם שרי. 'כי ביצחק יקרא לך זרע' ... 'וגם
את בן האמה לגוי אשימנו'. כאן מתפרש שההבטחה
להרבות את זרעה של הגר מכוונת ל'בן האמה'. זו כל
ההצדקה למעמדו של ישמעאל.

בסוף פרשת חיי שרה כתוב 'ויצחק בא מבוא באר
לחי ראי'. חז"ל דורשים שהוא הלך להחזיר את הגר

אחרי העקידה שילוח בני הפלגשים

מעל 'יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם'
(שם כה, ה). כעת העדפתו של 'יצחק ברורה. את כל
שאר ילדיו הוא משלח.

סוף הפרשה שם מדגיש את מסקנת כל השתלשלות
האירועים. היו צדדים רבים. אולי שרי תחשב לאם
ישמעאל, אולי הגר תחשב לאמו ואף תהא אשתו
העיקרית של אברהם, אך המסקנא היא:

ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם
אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה
לאברהם (שם כה, יב)

נראה כי רק אחרי העקידה חל שינוי בעמדתו של
אברהם. אחרי העקידה הוא מסכים סופית עם שרה
על מעמדו של ישמעאל ועל מעמדה של הגר. העקידה
היא אירוע מכונן אותו עובר אברהם דווקא עם יצחק.
אחריו כבר לא יכול עוד אברהם להסתפק במעמדו.

רק אחרי העקידה יכולה הגר לחזור לאברהם. עכשיו
מקומה ברור. והדבר מודגש בפסוק. אחרי שאברהם
נושא את קטורה והיא יולדת לו ילדים רבים אומרת
התורה: 'ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני
הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם

שיעורו השבועי של הגאון רבי דוד לייבל שליט"א נמסר מדי יום רביעי בשעה 21:00
בבית מדרשו ברח' יהודה הלוי 10 בני-ברק